

Moscovia

Egy szentszéki legátus leírása moszkvai útjáról 1581-ből

A *De rebus Moscovitis* című úti beszámoló bevezető részeinek magyar nyelvű közlésével az a szándékunk, hogy ráirányítsuk a kelet-európai történelemmel foglalkozó magyar kutatók figyelmét a forrásra. Az Antonio Possevino, mantovai születésű jezsuita legátus által latin nyelven írt mű először 1586-ban Vilniusban jelent meg. Az alább közölt fordítás ezen kiadásnak a digitálisan hozzáférhető változata,¹ és az angol nyelvű kritikai kiadás² alapján készült. Az olasz szerzetes művét XIII. Gergely pápának ajánlotta, és a moszkvai útja során szerzett tapasztalatait, megfigyeléseit fogalmazza meg benne. A nemzetközi történetírás a műre általában a kiadás címlapján álló cím miatt *Moscovia* néven hivatkozik.

Korábban Magyarországon csak egyetlen részlet jelent meg ebből a műből. Nagy László *Báthory István emlékezete* című forrásgyűjteményében a pontosabb szöveghelyre vonatkozó hivatkozás és a fordító megjelölése nélkül idézi a Jam Zapolski-békéről szóló, a tárgyalásokat részletesen taglaló utolsó fejezetet.³

Possevino műve valóban fontos Báthory István lengyelországi uralkodásának egykorú forrásaként, de nem kizárólag ezért érdemes vele foglalkozni. A *Moscovia* rendkívül érdekes forrás a keleti irányú szentszéki diplomácia, egy 16–17. századi „*Ostpolitik*” történetének szempontjából is. A reformáció és a konfesszionalizálódás (felekezetiesedés) évszázadának végén a Szentszék – talán azért, hogy pótolja mindazt, amit a nyugat-európai országokban elvesztett – Kelet-Európában próbálta a katolicizmus pozícióit megerősíteni.⁴

A mű, ahogy minden más követjárásról szóló szöveg, olvasható ugyanakkor útleírásként is, bár magára a tényleges utazásra vonatkozó részleteket nehéz felmutatni, mivel a jezsuita igyekezett mellőzni minden személyes vonatkozást, és próbált a lehető legtárgyilagosabban írni saját útjáról. Az, hogy egy nyugat-európai ember ilyen részletesen, szinte városról városra feltérképezze és bemutassa a moszkvai államot, még a 16. század végén sem gyakori. Ráadásul Possevino, sok más korábbi szerzővel ellentétben, akik a Moszkvai Nagyfejedelemségről írtak, valóban saját megfigyeléseit vethette papírra. Ezért is vált később a *Moscovia* hivatkozási alappá, amikor a Szentszék keleti irányba próbált tájékozódni.⁵

A *Moscovia* párhuzamba állítható Possevino másik, a magyar történetírás számára kétségkívül fontosabb és valamivel ismertebb művével, a *Transilvaniával*.⁶ A jezsuita erdélyi útjáról szóló műve is hasonló stílusban és hasonló szándékkal íródott. Mindkét beszámoló

¹ Possevino, Antonio: *Moscovia*. Vilnius, 1586. itt: <https://books.google.hu/books?id=z805AAAAcAAJ&hl=hu&pg=PP11#v=onepage&q&f=false> (letöltés: 2019. máj. 16.)

² Graham, Hugh F.: *The Moscovia of Antonio Possevino. Translated. with a critical introduction and notes*. Pittsburg, 1977. 1–21.

³ Nagy László: *Báthory István emlékezete*. Budapest, é. n. 254–263.

⁴ Kloczowski, Jerzy – Müllerowa, Lidia – Skarbek, Jan: *A katolikus egyház Lengyelországban*. Budapest, 1994. 70–128.

⁵ Graham: *The Moscovia of Antonio Possevino*, 11.

⁶ Possevino, Antonio: *Transilvania*. Szerk. Veress Endre, Kolozsvár, 1913.

elsősorban a katolicizmus ügyének előmozdításáról szól, elsősorban a helyi katolikus egyház és az ország történetének leírását tartalmazzák. Fontos megjegyezni, hogy a *Transilvania* első teljes és magyar nyelvű kiadása még várat magára. A mű csak az eredeti nyelven, olaszul jelent meg Magyarországon Veress Endre gondozásában 1913-ban. Akkor a fejezetek tartalmának rövid magyar nyelvű leírását illesztették a szöveghez.

Egy jezsuita Rettegett Iván udvarában

Annak megértéséhez, hogyan került egy jezsuita szentszéki küldött Rettegett Iván udvarába, mindenképpen érdemes tisztázni a két fél – Moszkva és a Szentszék – erre vonatkozó motívációit. IV. Iván 1581-ben szorongatott helyzetben volt: Báthory István, lengyel király és erdélyi fejedelem egy több éve tartó háború során visszahódította tőle Polock városát és a gazdag, tengerparti tartomány, Livónia (a mai Észtország és Lettország) nagy részét.⁷ A hatalmas, moszkvai fennhatóság alatt álló kereskedővárost, Pszkovot pedig ostromgyűrűvel zárták körül a lengyel–litván és nem kis részben erdélyi hadak. Időközben a svédek is beléptek a háborúba a moszkvai cár ellenében. III. János király serege Narvát fenyegette. IV. Iván, mondhatjuk, végső kétségbeesésben fordult a katolikus egyházfőhöz. Arra kérte, hogy közvetítsen közte és a katolikus lengyel király között a minél gyorsabb békekötés érdekében.⁸

Annak oka, hogy miért tesz eleget ennek a kérésnek a Szentszék, már jóval összetettebb. Más, egykorú források alapján és a forrásként közölt szöveg bizonyos részei alapján elmondhatjuk, hogy a jezsuita legátus elsősorban nem azért vállalkozott a veszélyes utazásra, hogy a katolikus lengyelek számára minél kedvezőbb békét érjen el. Ez abból a tényből is világos, hogy a pápa akkor indította útnak legátusát minden másfélretéve, amikor IV. Iván egy lehetséges unió létrehozását, a keresztények egységét ajánlotta fel abban az esetben, ha a Szentszék segít neki Báthoryval szemben.⁹ A jezsuitát és a pápát is elsősorban tehát a katolikus Egyház régi dicsőségének helyreállítása foglalkoztatta. Ez a szándék már a közölt részlet ajánlásában is megfogalmazódik. Ez volt az utazás fő motívációja, illetve, ha az áhított vallási egység létrejön, akkor esetleg egy nagy törökellenes szövetség, egy új Szent Liga előmozdítása, amelyben már a Moszkvai Nagyfejedelemség is szerepet vállalna.¹⁰

Azzal, hogy a pápa diplomáciai támogatását az unió ajánlatával lehet elnyerni, a cár nagyon is tisztában volt, és bizonyára ezért dobta be Rómánál ezt a csalétket. A moszkvai nagyfejedelmek és a IV. Iván által „jogelődöknek” tartott bizánci császárok is többször ezt az ajánlatot tették, ha a nyugati egyházfő segítségére volt szükségük.¹¹ A skizma megszüntetésének azonban reálisan nagyon kevés esélye volt. IV. Iván valójában csak eljátszotta, hogy hajlana az engedményre, azaz engedelmességre a római pápa irányába. Ezt a rendkívül lelkes és naiv Possevino azonban csak jóval később és nagyon nehezen látta be.¹²

A cár által korábban Rómába küldött követek munkájának fontos része volt az is, hogy ha más nem is érnek el, legalább Báthoryt befeketítsék a pápánál.¹³ A lengyel király személyével kapcsolatban a moszkvai követek azonban csak olyan negatívumokat emeltek ki,

⁷ Veress Endre: *Báthory István király. Terror hostium*. Budapest, 1937.

⁸ Donnelly, John Patrick: *The Jesuits as Peacemakers: Negotiating with Ivan the Terrible, Peter the Great and Sitting Bull*. In: uő: Justice and Mercy Will Kiss. Paths to Peace in a World of Many Faiths. Milwaukee, 2008. 165–177.

⁹ Zaleski, Stainislaw: *Jezuici w Polsce*. Krakkó, 1908. 10–44.

¹⁰ Graham: *The Moscovia of Antonio Possevino*, 13.

¹¹ Cipin, Vlagyiszlav – Onasch, Konrad: *Az orosz ortodox egyház története*. Budapest, 1999. 56–78.

¹² Graham: *The Moscovia of Antonio Possevino*, 21.

¹³ Graham: *The Moscovia of Antonio Possevino*, 6.

amelyekkel a pápa már amúgy is tisztában volt. Báthory 1571-ben, mikor az erdélyi fejedelmi székbe került, eleinte még valóban nagyon kedvezőtlen színben tűnt fel a Szentszék számára, hiszen az erélyi fejedelmi címét elsősorban a török szultánnak köszönhette, aki ráadásul a lengyel trón megszerzésében is lelkesen támogatta őt. S bár a fejedelem hatalmának és tekintélyének növekedésével fokozatosan kiszabadult a Fényes Porta ellenőrzése alól, a Szentszék sohasem tudta teljesen elfelejteni és megbocsátani, hogy Báthory egykor a szultán támogatására támaszkodott.

Báthory demonstratívan buzgó katolicizmusa később aztán árnyalta a róla kialakult kedvezőtlen képet. Az 1570-es évek végére már nem lehetett figyelmen kívül hagyni mindazon erőfeszítéseket, amelyeket Báthory Erdélyben és a *Rzeczpospolita*-ban vitt végbe a katolikus egyház megerősítése érdekében. Fontos látni például, hogy Báthory fejedelemsége előtt a katolikus egyház majdnem teljesen megszűnt Erdélyben.¹⁴ A katolikus fejedelem uralkodásának elején alig pár tucat katolikus pap élt az országban. A nép pedig csak Udvarhelyszékben, Csíkban, Gyergyóban, valamint a Báthoryak birtokain, Váradon és Bihar egy részén maradt meg katolikusnak. Ehhez képest Báthory uralkodásának végén már jezsuita iskola is működött Kolozsváron, Gyulafehérváron és Váradon.¹⁵

Litvániában és főképp a visszahódított Livóniában hasonló volt a helyzet. Amerre Báthory hadai felvonultak, mindenhol jezsuita iskolákat alapított a király. Vilniusban akadémiát (egyetemet), Rigában, Dorpatban (Tartuban), sőt még a tisztán ortodox vallású polocki területen is jezsuita kollégiumot hozott létre – Possevinovval közösen.¹⁶

Mindez mégsem volt elegendő ahhoz, hogy a döntő pillanatban, a béke megkötéséről szóló tárgyalásoknál Possevino ne kizárólag a moszkvai érdekek pártfogója legyen. Bár értelmezhetjük úgy is a helyzetet, hogy éppen az unió, a keresztény egyház egységének kecsegtető ajánlata volt az, ami képessé tette a jezsuita küldöttet arra, hogy részrehajlás nélkül, mindkét fél kéréseit figyelembe véve közvetítsen. A tárgyalóasztalnál lévő kiegyenlített erőviszonyok azonban nem írták felül a lengyel király harctéri sikereit: A béke a livóniai és a visszahódított litvániai területek törvényes megszerzését eredményezte Báthory számára.¹⁷

Possevino a béketárgyalások alatt legalább kétszer járt a moszkvai állam területén, majd a tárgyalások lezárulta után a fővárosban, Moszkvában is. Többször találkozott személyesen a cárral. Ezek közül kiemelendő az egyik moszkvai találkozás, amikor Possevino kifejezetten a vallás kérdéséről kívánt tárgyalni. A cárt annyira felingerelték a jezsuita legátus kérdései és kérései, hogy hirtelen fellobbanó haragjában meg akarta ölni Possevinot.¹⁸

Mindent egybevetve jól érzékelteti forrásunk szerzőjének elkötelezettségét az a tény, hogy a Mediterraneumból származó emberként az 1581 és 1583 között eltelt két-három évet Kelet-Európában, a *Rzeczpospolita* és a moszkvai cári birodalmának határvidékén töltötte.

Moszkvai tájkép csata után

Ahhoz, hogy Possevino művét megfelelő kontextusba helyezzük és ezáltal jelentőségét jobban megértsük, ismernünk kell a Moszkvai Nagyfejedelemségre vonatkozó más korai forrásokat is. Ezek közül kettőre maga Possevino is gyakran hivatkozik művében. A Szentszéknel ekkoriban Paolo Giovio és Alberto (Campense) Pighius Moszkvával kapcsolatos művei

¹⁴ Gebei Sándor: *Az erdélyi fejedelmek és a lengyel királyválasztások*. Szeged, 2007. 7–72.

¹⁵ Veress: *Báthory István király*, 45.

¹⁶ Zaleski: *Jezuici w Polsce*, 12.

¹⁷ Veress: *Báthory István király*, 47.

¹⁸ Graham: *The Moscovia of Antonio Possevino*, 14.

voltak a legismertebbek és legolvasottabbak. Fontos azonban, hogy mindkét hivatkozott mű valós moszkvai tapasztalatok nélkül, könyvekből és követek elbeszéléséből született, ellenében Possevino munkájával.¹⁹

Ehhez mérten figyelemre méltók a *Moscovia* azon részei, ahol Possevino cáfolja a korábbi leírások által elterjesztett közhelyeket. Az egyik ilyen általánosan elfogadott állítás a 16. század végén Nyugat-Európában, hogy a Moszkvai Nagyfejedelemség népessége milyen hatalmas.²⁰ Possevino munkájában saját megfigyeléseit állítja ezzel szembe, ahogy ezt alább majd a forrás szövegében is olvassuk. Hosszan ír az elnéptelenedett városokról és vidékekről. Moszkvának mindössze 30 000 lakost tulajdonít, míg Párizs vagy London ugyanebben az időszakban már több százezres nagyváros. A másik, a korábbihoz némileg kapcsolódó állítás, amit szintén gyakran olvashatunk az ekkortájt íródott nyugat-európai forrásokban, az, hogy a távoli északi vidékeken nem pusztítanak a járványok, mivel a hideg megakadályozza terjedésüket. Possevino itt is vitába száll a korábbi leírások szerzőivel. A pestisről például azt írja, hogy most már jó ideje ez a betegség is tizedeli a lakosságot.

Possevino műve, a *Moscovia* – legalább kétféle nézőpontból olvasható és elemezhető. Egyrészt fontos, érdekes a mű abból a szempontból, hogy milyen kevés és mennyi téves információval rendelkezett egy 16. századi nyugat-európai Moszkvával és az ortodoxiával kapcsolatban. Possevino fejezetről fejezetre felülbírálja korábbi nézeteit saját tapasztalatai alapján. A *Moscovia* ebben az olvasatban egy rádöbbenés folyamata: nem oldható fel Moszkva és Róma, a keleti és a nyugati egyház sok évszázados konfliktusa.²¹

A másik nézőpontból viszont a Szentszék sikere a lényeges: a háborús felek békét kötnek, és a békekötésben jelentős szerepet játszik a Szentszék megbízottja. Ez utóbbi olvasat túlzott előtérbe helyezése előtt azonban fontos még két dolgot látnunk: a békét valószínűleg Possevino nélkül is megkötötték volna, mivel mindkét fél már a végletekig kimerítette saját erőforrásait. Más korabeli forrásokban például arról olvashatunk, hogy Báthory Pszkovot ostromló serege szinte felbomlóban volt a békekötés előtti pillanatokban.²² A jezsuita alighanem igyekszik a saját szerepét még fontosabbnak beállítani, mint amilyen valójában volt.

A másik fontos körülmény, amely némileg csökkenti a diplomáciai siker jelentőségét, az, hogy Possevino összes többi terve kudarcba fulladt. Sem az egyház egysége nem állt helyre, sem a törökellenes Szent Liga nem jött létre. A beszámoló első és legfontosabb címzettje, a pápa azonban nyilvánvalóan szívesen olvasta, hogy bizalmasa milyen dicsőséges tettet hajtott végre a Szentszék nevében akkor, amikor szinte minden más európai országban megfogatkozott a szentszéki diplomácia jelentősége a reformáció „borzalmai” miatt.

Annak azonban, hogy Possevino moszkvai küldetésének a békekötésen túli részét nem tudta véghez vinni, azaz nem jött létre az ortodoxiával az egység, a mai napig tartó következményei vannak a katolikus egyházra és a pravoszláv egyházra nézve is. 1596-ban még mindig elsősorban Possevino, a pápa és a lengyel–litván király tervei és szándékai alapján olyan unió jött létre, amely kizárólag a Lengyel–Litván Unió területén élő ortodoxokra vonatkozott.²³ A breszti unió, amelynek nyomán megalakultak a görög rítusú, de a pápai főséget elismerő katolikus egyházmegyek a 16. századi *Rzeczpospolita*-ban, a mai napig – értelmezésétől függetlenül – éket ver vagy hidat emel Lengyelország, Ukrajna és Belorusszia katolikusai és ortodo-

¹⁹ Graham: *The Moscovia of Antonio Possevino*, 18.

²⁰ Font Márta – Krausz Tamás – Niederhauser Emil – Szvák Gyula: *Oroszország története*. Budapest, 2001.127–175.

²¹ Graham: *The Moscovia of Antonio Possevino*, 19.

²² Veress: *Báthory István király*, 49. id. mű; Nagy: *Báthory István emlékezete*, 211–254.

²³ Kloczowski–Müllerowa–Skarbek: *A katolikus egyház Lengyelországban*, 86.

xai közé. Possevino nagyon hasonló feltételeket kínált IV. Ivánnak, mint amelyekkel végül a breszti unió létrejött: a görög rítust és az egyházfegyelmi szokásjogot (például a cölibátus kérdésében) megtarthatták volna a moszkvaiak is, csak a pápai primátust kellett volna elfogadniuk. A moszkvai egyház számára azonban az unió így is vállalhatatlan volt.

A lefordított részletekről

Possevino terjedelmes – 530 oldalas – művének teljes magyar nyelvű fordítása és közlése jelen tanulmány keretében természetesen nem volt megvalósítható. Ezért három érdekesebbnek és a kelet-európai vallástörténet szempontjából relevánsnak talált részfejezet olvasható a következőkben. Először a fejezetek előtt álló bevezető és az azt közvetlenül követő két első részfejezet fordítása található, amely az eredeti mű digitalizált változatában a szöveges tartalomjegyzék után, a 15. oldalon kezdődik és a 25. oldalig tart. Az első két fejezetben Possevino utazása céljáról ír, majd a Moszkvai Nagyfejedelemség egyes részeit és városait mutatja be. Ezek után egy későbbi részfejezet magyar nyelvű fordítása olvasható, amelyben Possevino már rátér legfontosabb témájára: az egyházszakadásra, a skizmára. Ez a digitalizált változatban a 66. oldalon kezdődik és a 71. oldalon ér véget.

A moszkvai²⁴ ügyekről

Kommentár XIII. Gergely pápa számára

Az volt a szándékom ebben a kommentárban, hogy Isten segítségével bemutassam a Moszkvai Nagyfejedelemség ügyeinek jelenlegi állását. Írni fogok arról, hogy mit várhatunk a fejedelemtől, Ivan Vasziljevicsztől,²⁵ és hogy milyen lehetőségeink vannak arra nézve, hogy az Apostoli Szentszék baráti kapcsolatot alakítson ki vele, ami egyrészt ahhoz vezethet, hogy az istenimádat tisztább formában valósul meg ezen a hatalmas földön északkeleten, másrészt arra indíthatja a keresztény fejedelmeket, hogy ők is szövetségre lépjenek vele, sőt akár ahhoz is – ami mindenekelőtt kíváncsúnak volna –, hogy a keresztény hit tisztább formában honosodjék meg a Moszkvai Nagyfejedelemségben.

Ezeket a dolgokat még nem mertem érinteni kommentárom másik fejezetében,²⁶ amelyet már korábban elküldtem Szentségednek a Pszkov előtt felállított királyi [azaz lengyel – közread. megj.] táborból, akkor, amikor előző moszkvai utamra készülődtem. Akkor ugyanis nem tudtam véghezvinni a tárgyalásokat a fejedellemmel, amelyeket szerettem volna, és úgy

²⁴ Possevino az országot, a területet következetesen *Moszkóviának* nevezi, lakosait, népét pedig *moszkvaiaknak* (*Mosci*). Vezetőjét pedig szinte minden esetben *princepsnek* vagy *princeps magnusnak* nevezi. A megnevezéseket illetően a magyar történetírásban általánosan bevett terminusokat használtam a fordítás során. Így az országot Moszkvai Nagyfejedelemségnek vagy Fejedelemségnek nevezem, míg IV. Ivánt fejedelemként vagy nagyfejedelemként jelölöm.

²⁵ Possevino a nevek latin változatát használja minden esetben. Iván Vasziljevicszet, azaz IV. Ivánt itt Johannesnek, Basilius fiának nevezi. A könnyebb megértés érdekében a név közismertebb orosz formáját használok a fordításban.

²⁶ A *Moscovia* minden kiadásában a II. fejezet tartalmazza azt a leírást, amire itt utal Possevino, és amelyet korábban, még az első, 1581-es útja során írt. Az első fejezet tehát időrendileg később született, és egy későbbi állapotot rögzít, mint a második fejezet.

éreztem, hogy többet tudok majd elvégezni második utam során nyugodtabb légkörben, miután a fejedelem és István király – Isten kegyelméből – békét kötött.

A tárgyalások lefolyása alatt is végig nyitva tartottam a szemem, ahogy Szentséged meghagyta nekem, egész idő alatt, amíg áthaladtam a fejedelem hatalma alatt álló 240 mérföld hosszúságú terület nagyobb városain és erősségein. Továbbá öthónapos távollétem alatt két embert hagytam a fejedelemnél, akik szintén számos megfigyeléssel gazdagodtak. Kommentárom megírásakor az volt a módszerem, hogy saját benyomásaimat összevetettem mindazzal, amit a különböző szerzőktől és követektől tudtam, és nem egy esetben azzal, amit a lengyel és a svéd királytól²⁷ hallottam a fejedelemre vonatkozóan.

Így tehát Krisztus nevében bízva remélem, hogy mindent olyan tisztán fejtek majd itt ki, ahogy az Szentséged elvárásainak megfelelő.

A moszkvaiak, akik fölött uralkodik, megválasztása moszkvai fejedelemségre, továbbá hogy hogyan terjesztette ki birodalmát és más különböző ügyek

Ivan Vasziljevics 1528-ban született.²⁸ Mivel igen heves természetű ember, akit erősen izgatót pozíciójának felemelése, hatalomra jutásakor eldöntötte, hogy bosszút áll a sérelmekért, amelyeket Moszkva a tatároktól szenvedett el, és elfoglalja Livóniát. István király mondta el nekem, hogy amikor Iván megtámadta Kazanyt, nem ütközött különösebb nehézségekbe, mivel az ágyú ismeretlen volt azon seregek számára, akik ellen bevetette.²⁹ Iván ezután Asztrahánt³⁰ foglalta el, amely a Volga folyó torkolatánál helyezkedik el, és híres keleti vásárhely a Kaszpi-tengernél. És mivel Asztrahán egy tatár horda (királyság)³¹ fővárosa volt, Iván képes volt kiterjeszteni birodalmának határait a cserkeszek földjére³² is, amely 300 mérföldre Asztrahánon túl terül el. A cserkeszek a Kaszpi-tenger partvidékén laknak. Országuk a tavalyi évig egészen Perzsiáig húzódott, amikor is azonban Szelim³³ megszerezte Felső Vaskaput és más erődtímenyeket a cserkeszek királyától. A szomszédság és a közösen gyakorolt görög rítus³⁴ lehetővé tette Moszkva fejedelmének, hogy szorosabbra vonja a cserkeszekkel kap-

²⁷ Báthory Istvánra és III. Vasa Jánosra utal itt. Mindkettővel többször személyesen érintkezett Possevino, így adott esetben tényleg használhatta őket információk forrásaként is.

²⁸ Más források alapján kijelenthető, hogy valójában 1530-ban született.

²⁹ IV. Iván 1552-ben győzte le a Kazanyi Kánságot.

³⁰ 1554-ben

³¹ Possevino itt a *horda* mint államforma megnevezés értelmezésére odailleszti a királyság (*regnum*) megnevezést. Máskor azonban a tatárok uralkodóit nem királynak, hanem *imperatornak* vagy *cárnak* nevezi. A kán és a kánság kifejezéseket nem ismeri, sohasem használja.

³² A szövegben: Circassia. Az Asztrahántól délre eső terület lakossága nagyon vegyes összetételű volt. Több különböző félnomád törzs élt itt, amelyeket csak összefoglalóan nevezhetünk cserkeszeknek. A cserkeszek közé tartozó két legfontosabb törzs: adigék és kabcdok. A cserkeszekről szóló itt következő, viszonylag hosszú leírást valószínűleg azért tartotta fontosnak megírni Possevino, mert a laza, nomád törzsszövetségben egy újabb potenciális szövetségest látott a török ellen szőtt terveiben. A cserkeszek fő értékét feltehetőleg az adta volna ebben a szövetségben, hogy egy másik „frontot” nyithattak volna a Kaukázus térségében.

³³ II. Szelim helyett I. Murád szultán Perzsia ellen vívott háborújáról van itt szó, amely során valóban a Kaukázus térségében is folytak harcok. A törökök betörések révén ellenőrizték a Kaukázus vidékét.

³⁴ Valójában nincs közelebbi adat arról, hogy a cserkeszek ortodoxok lettek volna. Sőt, inkább az iszlám felé hajlottak, és a törökök valószínűleg azért is szerették volna ezt a területet az ellenőrzésük alatt tartani, hogy a térség muszlimjai ne a síita Perzsiában keressenek szövetségest.

csolatát. Feleségül vette egyik vezetőjük lányát,³⁵ aki azonban nem sokkal később meghalt. A cserkeszek egyszer arra kérték Ivánt, hogy küldjön erődépítésben jártas embereket, hogy segítségükre legyenek a törökök betöréseinek elhárításában. Ő kérésük szerint cselekedett, ezért azóta barátjuknak tartják, és mivel nincs más szomszédos fejedelem, védelmezőjüknek is tekintik. A cserkeszek egyszerű nép, akik azonban több figyelmet fordítanak a vallásos előírások betartására, mint más szkíta törzsek³⁶ vagy pedig a *ruténok*,³⁷ akik csaknem egy néppé olvadtak össze a Moszkvai Nagyfejedelemségnek alávetve.

Egy másik nép a nogaj-tatárok,³⁸ akik gyakran, így ebben az évben is moszkvai területen portyáznak, és csak nagy értékű ajándékokkal lehetett őket visszavonulásra bírni.

A krími tatárok, akik Kherszont³⁹ lakják, még erősebbek, főként mióta szövetségre léptek a törökökkel. A fejedelem, aki többször is vereséget szenvedett el tőlük, félt attól, hogy még rosszabb lesz a helyzet akkor, amikor háborúba bocsátkozik Lengyelországgal, ezért békét kötött velük. Amikor én elhagyni készültem Moszkvát, a fejedelem elmondta, hogy nem csatlakozhat István királyhoz a tatárok elleni háborúban, mivel ő épp a tatár uralkodó követének érkezését várja, csakúgy, mint saját követének visszaérkezését, hogy törvénybe iktassák a békét, amelyet már mindkét vezető aláírt.⁴⁰

Rátérve a livóniai ügyekre, elmondhatjuk, hogy az ötven évre kötött békeszerződés 1550-ben lejárt.⁴¹ Iván fejedelem elődei kénytelenek voltak megkötni azt, amikor Pszkov mellett a moszkvai sereget csaknem teljesen megsemmisítették Plettenberg,⁴² a Livóniai Rend⁴³ mesterének vezetésével.

³⁵ Maria Temryukovnáról van szó, aki a cserkesz (kabard) Temryuk (Timur) lánya volt. 1561 és 1569 között volt Iván felesége. Közös gyermekük, Vaszilij a születése után nem sokkal meghalt. Maria testvére a cserkesz (kabard) haderő vezetője volt a livóniai háború idején.

³⁶ A cserkeszeket a szkíták egyik leszármazottjának tekintik a korabeli forrásokban, feltehetően az életmód hasonlósága, a nomadizálás miatt.

³⁷ A szöveg itt ruténnak nevezi a Moszkvai Nagyfejedelemség délkeleti területeinek szláv nyelvű lakóit. A rutén elnevezés feloldására az angol fordítás itt a kozák megnevezést adja. A doni kozákok valóban ezen a területen éltek, és valóban a Moszkvai Nagyfejedelemség alá tartoztak, azonban véleményem szerint pontosabb lenne, ha itt a *ruténok* megnevezés alatt nem kizárólag a kozákokat értenénk, hanem minden szláv nyelvű népelemet.

³⁸ A Kazanyi Kánságtól délre eső Nogaj Kánság valóban sok gondot okozott a Moszkvai Nagyfejedelemség számára. Bár a nogajok is Dzsingisz kán és az Arany Horda leszármazottai voltak, nem kapcsolódtak a későbbi tatárokhoz sem nyelvi, sem etnikailag. Possevino ezért helytelenül nevezi itt őket nogaj-tatároknak.

³⁹ A Krím-félsziget ókori görög gyarmatának neve.

⁴⁰ IV. Iván és a krími tatárok valóban békét kötöttek ez idő tájt. IV. Iván 1572-es győzelme után 1590-ig nem történt jelentős betörés a krími tatárok részéről.

⁴¹ A Livóniai Konföderáció (főként a Livóniai Rend) és a Moszkvai Nagyfejedelemség közötti háború, amely összekapcsolódott a litván-moszkvai háborúval, 1503-ban zárult le. Nem kötöttek ötven évre szóló békét, csak bizonyos időközönként megújították a békét.

⁴² Wolter von Plettenberg, a Livóniai Rend nagymestere 1494 és 1535 között. A csata, amiről itt szó esik, vagy a 1501-es sztriciai, vagy az 1503-as szmolini csata.

⁴³ A Livóniai Rend a Német (Teuton) Lovagrendtől 1237-ban különvált lovagrend volt, amely először a Kardtestvérek Rendje néven működött 1204 és 1237 között. 1237 és 1435 között birtokaik a Német Lovagrend állama, majd 1435 és 1561 között a Livóniai Konföderáció részét alkották. IV. Iván hadjárata során a rend vereséget szenvedett. A rend birtokait az utolsó nagymester 1561-ban a Német Lovagrendhez hasonló módon szekularizálta. A rendet pedig feloszlatta. Az utolsó nagymester, Gott-hard Kettler Kurlandi Hercegség néven a rend birtokainak déli részét a Lengyel–Litván Unió birtokai közé illesztette.

Később a moszkvaiak különböző ürügyeket hoztak fel, hogy a békeegyezményt eltöröljék. Például, hogy Livónia urai nem tartották magukat az egyezés pontjaihoz, vagy hogy a lutheránusok⁴⁴ ortodox templomokat romboltak le Revalban és Dorpatban,⁴⁵ valamint a lutheránusok durva kegyetlenségeket hajtottak végre a katolikusokkal szemben is. Így tehát Iván hadat üzent, elfoglalta Dorpatot és más erősségeket, meghódította Livónia nagy részét, nagy embervesztéseket okozott a livóniaiak között, de elhintette egy hosszú háború magjait Lengyelországgal szemben.

Ezt az egész kérdéskört külön bemutattam a tartománnyal írott kommentáromban, amelyet már korábban elküldtem Szentségednek. Ezek a cselekedetek, amelyek abban az időben szerencsés kimenetelt jeleztek előre a moszkvaiak számára, végül a legnagyobb balszerencsét okozták számukra. Most ugyanis a katonaságuk erődítmények sokaságában nagy területen szétszórva állomásozik, a helyőrségeknek pedig egyedül kell felvenniük a harcot, szövetségesek nélkül, különböző helyeken hosszú időn keresztül. Az embereknek, akik idegen földön teljesítik katonai kötelességüket, kérdés nélkül hátra kellett hagyniuk feleségeiket a moszkvai felségterületen. Amikor pedig egy katona elesett, egy másikat át kellett venni a helyét. Ennek eredményeként mérhetetlen csökkenés következett be a moszkvai népességben.

Ekkoriban jött létre a hadseregen belül egy új hadtest, amely korábban ismeretlen volt a Moszkvai Nagyfejedelemségben, tagjait *pixidarius*nak, *fistulatus*nak vagy közkeletűen *scolopetarius*nak⁴⁶ nevezték. Ők kisebb fegyvereket alkalmaztak, általában nem többet, mint íjat és nyilakat. Tíz katona közül választottak ki egyet ezen alakulat számára. Ők a fejedelem testőreiként szolgáltak, hadjáratokra vezényelték vagy helyőrségnek küldték ki őket. Minden esetben hátra kell hagyniuk feleségeiket és gyermekeiket, és miután jó néhányan meghaltak kötelességeik teljesítése közben, a moszkvai otthonok fokozatosan elvesztették férfi lakosait.

Ugyanígy elmondható, hogy a pestis,⁴⁷ amely egykoron ismeretlen volt a moszkvai fejedelemségben a kemény fagyok miatt, most belopakodott erre a hatalmas területre is, és sokakat elvitt a lakosok közül. Ezer és ezer ember pedig, beleértve a nemesség tagjait is, a megszámálhatatlan harcokban esett el. A tatárok is szakadatlanul rabló hadjáratokat indítottak a fejedelemség ellen. Az egyik ilyen betörés alkalmával, tizenkét éve⁴⁸ a fővárost is porig égették. (Ráadásul István király pedig győzelmek megszakítatlan sorát vitte véghez az elmúlt három évben.) Úgyhogy ilyen körülmények között bárki feltételezheti, hogy a fejedelem erőforrásai igencsak csökkentek, sőt csaknem teljesen kimerültek.

⁴⁴ Livóniában a német nyelvű lakosság többsége valóban lutheránus lett a 16. század közepére.

⁴⁵ Reval = Tallinn. Dorpat = Tartu. Mindkettő német néven volt ismert a korban, mivel mindkettő sokáig a Hanza Szövetség tagja és a Livóniai Rendhez tartozó város volt.

⁴⁶ A három megnevezés fordítása: *pixidarius* – gyalogos katona, őr, darabont, *fistulatus* – pásztor, *scolopetarius* – lövész. Mindhárom megnevezés az 1550 körül IV. Iván által létrehozott sztelecekre (lövészekre) vonatkozik. Possevino leírásának megfelelően kiváltságot jelentett a sztelecek között szolgálni, nagyobb földbirtok és zsold járt érte. Ők voltak a hadsereg elit alakulata, és tulajdonképpen ők voltak az első folyamatosan fennálló, reguláris hadtest a moszkvaiak hadseregén belül. Elsősorban Moszkva helyőrségeként és a fejedelem mellett szolgáltak. A 16. század közepétől felszerelésük elmaradhatatlan eleme lett a muskéta, amely jelentősen növelte harci értéküket.

⁴⁷ Possevino közlése itt nem pontos. A pestis a középkorban is ugyanúgy pusztított a Moszkvai Fejedelemség területén, mint másutt Európában. A helyi feljegyzésekből ez bizonyítható. Viszont általánosan elterjedt vélemény volt, hogy az északi területeken a hideg miatt nem terjednek a betegségek, ezzel a nézetet száll vitába itt Possevino.

⁴⁸ Devlet-Girej kán 1571-ben fosztotta ki és égette fel Moszkvát. A béketárgyalásokhoz képest tehát nem tizenkettő, hanem csak tíz év elteltéről van szó.

Általános vélekedés, hogy az ember akár 300 mérföldet is mehet egy irányba anélkül, hogy egyetlen embert is látna. A falvak még mindig állnak, de senki sem látja őket. A földek művelésével felhagytak, s friss erdő nőtte be őket. Ez bizonyítja, hogy korábbi lakossága igen népes volt.

A Moszkvától északra eső terület viszont sűrűn lakott, mivel idáig nem értek el a tatár hadjáratok, és a levegő is egészségesebb. Ezt azoktól az olaszoktól és spanyoloktól hallottam, akik Szentség és a Katolikus Király⁴⁹ közbenjárása révén nyerték vissza szabadságukat a moszkvai nagyfejedelemtől, és akiket én hoztam vissza magammal Itáliába.

Ők, miután a Meótiszon⁵⁰ átkelve megszöktek a török fogságból, hatalmas területeken jöttek át. Tizennyolc hónapig vándoroltak, mígnem megtalálták az utat Vologda városához. A távolság Kazany és Asztrahán között óriási, és a terület gyéren lakott. Azoknak, akik arra járnak, és azoknak, akiket a fejedelem odaküld, gyakran abból kell megélniük ez alatt az idő alatt, amit vadászatból vagy halászatból szereznek, ugyanis nincs más elérhető eledel.

A fontosabb városok és népeik

A Don folyótól északnyugatra lévő városok, amelyeket lakosainak száma és határai nagysága alapján fontosnak mondanak: Moszkva, Szmolenszk, Novgorod és Tver. Vologda északabbra, míg Kazany, Asztrahán és az a terület, amelyet Giovio⁵¹ és mások Citrachának⁵² neveznek, keletebbre fekszik. Jaroslav, Alexandroskaia Sloboda és néhány más hely is ebbe a csoportba sorolandó, habár ezeket inkább tekinthetni mezővárosnak,⁵³ minthogy nem rendelkeznek az erődítés megfelelő mértékével.

Ami azt illeti, meglepnek azok a hatalmas népességről szóló becslések – százezrek az egyszerű népre, tízezrek a nemesekre (akiket bojároknak neveznek) vonatkozóan –, amelyeket néhány korábbi szerző írt le, s akiket aztán követtek azok is, akik hivatalos küldetésben jártak itt.

Ezek között a szerzők között egyedül Alberto Campanse⁵⁴ és Giovio a megbízhatók. Szentség adta nekem Campanse munkáját, hogy elolvassam, mielőtt Moszkvába megyek. Giovio pedig arra alapozta munkáját, amit egy Dimitrij nevű moszkvai mondott el neki, ezt a férfit pedig a jelenlegi fejedelem apja küldte VII. Kelemen pápához. Az én véleményem az, hogy általában kevésbé érték meg a moszkvai fejedelem jól kidolgozott módszerét abban, hogyan állomásoztatja seregeit a várfalakon és más tágas helyeken, amikor más országok

⁴⁹ Feltehetően II. Fülöp spanyol királyról esik itt szó. VI. Sándor pápa után ugyanis a pápák a spanyol uralkodóknak adományozták a *Rex Catholicissimus* címet.

⁵⁰ Az Azovi-tenger ókori elnevezése.

⁵¹ Possevino többször hivatkozik a Moszkvai Fejedelemségről korábban megjelent művekre, és vitába száll azokkal. Az egyik ezek közül Paolo Giovio munkája, a *De legatione Basilii Magni Principis Moscoviae ad Clementem VII Pontificem Maximum Liber*, amely 1527-ben jelent meg. Giovio sohasem járt Moszkvában, hanem, ahogy Possevino írja alább, művét a moszkvai követ, Dimitrij Geraszimov beszámolója alapján írta.

⁵² Valószínűleg az egykor Asztrahán közelében álló, majd lerombolt középkori kereskedelmi központ, *Xacitarxan* nevének rontott alakjáról van szó.

⁵³ Possevino itt a latin *civitas* és *oppidum* címek közti jogi különbségre utal. Nyugat-Európában nem lehetett szabad királyi város (*civitas*) az a helység, amely nem volt várfallal körbevéve.

⁵⁴ Alberto Pighius humanista tudós, aki ugyan szintén nem járt egyszer sem Moszkvában, rokonai beszámolója alapján írt levele, amelyet 1523-ban küldött VII. Kelemen pápának, fontos hivatkozási alap volt. A következő címen szoktak rá hivatkozni: *Lettera d'Alberto Campense intorno alle cose di Moscovia*.

követeit fogadja. Ahogy az gyakran megtörténik, amikor a mienkétől jelentősen eltérő dolgokat vizsgálunk, a beszámolók erősen eltúlozzák az igazságot.

Habár azok, akik a régebbi időkről írtak, mégsem tévedhetnek nagyot, mivelhogy akkor még – ahogy azt már korábban megjegyeztem – a moszkvaiak kevesebb háborúban vettek részt, és kevésbé sújtották őket a járványok, ezért nem szenvedtek el olyan súlyos embervesztéseket, s mivel még kevesebb embernek kellett katonai szolgálatot teljesíteni, kevesebben hagyták utódaikat otthonaikban családfő nélkül, így hát nincs kétség afelől, hogy a fejedelem fővárosának, Moszkvának most kevesebb mint 30 ezer lakosa van, a nőket és a gyerekeket is beleértve.

Habár Moszkva hatalmasnak tűnik az érkező szemében, mégis aki közelebből szemléli, nem is szólva arról, aki belép a városba, észreveheti, hogy minden házhoz nagy terület tartozik. A hatalmaság benyomását erősítik továbbá a széles utcák, a széles terek és a nagy templomok, amelyek, úgy tűnik, nem pusztán az imádság számára épültek, de amelyek közül a legtöbb az év nagy részében zárva van.

Moszkva népesebb volt és jobb állapotban volt a fejedelem uralkodásának korábbi időszakában, de a tatárok évszázadunk 70. évében felégették, és a tűzben sokan odavesztek a lakosok közül. A város határait a jelenlegi kisebb mezsgyékkel szűkebbre vonták. A régi nagyobb város nyomai is megmaradtak. Korábban valószínűleg nyolc vagy kilenc mérföld volt a város kerülete, most alig öt.

Az emberek ökröket, teheneket és más hasonló állatokat tartanak otthonaiknál, és mindennap kihajtják őket a legelőre. A házak többsége sövényből készült kerítéssel van körbevéve. Emlékeztetnek a mi parasztjaink házaira. Előkelőség csak két belső várban mutatkozik meg, amelyek össze is vannak kapcsolva. Az egyikben található a fejedelem palotája és néhány kőből emelt templom – a többi templom fából épült. A másikon új boltok és műhelyek találhatók, ahol mindegyik kereskedelmi ág egy saját udvarral rendelkezik. A boltok szűkösek, és egyetlen műhely Velencében több üzletet bonyolít le, mint Moszkvában egy egész udvar. Kevés iparos él ezekben az épületekben, otthonaik ugyanis inkább a városban vannak, amiből világosan látszik, hogy milyen nagyra értékelik ezt a helyzetüket.

Hajlok arra, hogy Szmolenszk, Novgorod és Pszkov lakosságát azonos nagyságúra becsljem: békeidőben legfeljebb húszezer ember lakhatja ezeket. S bárkik is állítják, hogy népességük némileg nagyobb, én nem adok hitelt ezeknek a számoknak, azon okokból kifolyólag, amiket már korábban leírtam, és mivel itt is hatalmas terület tartozik a házakhoz. Amint azt már korábban megjegyeztem, a követek érkezésekor a fejedelem elrendeli, hogy a falvakban élő jobbágyok a városokba jöjjenek, hogy így nagyobb lakosságszám látványát adják. Tver népessége jóval kisebb lett mára. De távolabbról nézve ma is hatalmas és gyönyörű város benyomását kelti. Nincs körbevéve falakkal, és jelentős számú háza szétszórva állnak körben mindenfelé. Mindez azért lehet így, mert a háborút és az ellenség betörését még nem tapasztalták. Ugyanez az oka annak, hogy miért lehet még mindig nagy népessége Vologdának, Kazanyának és a még északabbra eső tartományoknak.

A Moszkvai Fejedelemség uralkodójához, akinek birodalma Litvániától és Livóniától a Kaszpi-tengerig húzódik, valamint a lappok földjétől a cseremiszekéig, több föld tartozik, mint ember, mégis teljes egyetértés van abban, hogy a fejedelem képes a csatatérre állítani két- vagy háromszázezer embert, illetve a tatárok megszámlálhatatlan sokaságát, amikor csak kívánja.

[...]

A moszkvaiak természete és a szkizma

Általános egyetértés van abban, hogy az északi területek népei, főként azok, akiket nem szabadított meg az igaz vallás hatása a barbárság alól, igen gyanakvó természetűek, mivel tudják, hogy a természet adta tehetség hiányában vannak. Amit nem kaptak meg iparkodásukkal vagy megállapodások révén, azt ügyeskedéssel és erőszakkal, a moszkvaiak esetében pedig még kitartással igyekeznek megszerezni. Ezek a jellemzők tisztán észrevehetőek a szkíták és a tatárok esetében, és mivel sok moszkvai ezen népek közül való, vagy azt feltételezik, hogy onnan származnak, nem meglepő, hogy nem tudtak megszabadulni ezen jellemzőiktől, amelyeket más népeknél a vallás megszelídített és megtisztított.

Vezetőik, akik korlátlan hatalmat élveznek népük felett, és akik a keresztény hit egy bizonyos fajtáját gyakorolják, talán nem meglepő módon mindenek fölött álló uralkodóként tekintenek magukra. Azért lehet ez így, mert semmit sem tudnak más uralkodók erejéről, és állandóan alattvalóik hízelgésével és dicsőítésével vannak körbevéve. E három körülményből fakadóan a moszkvaiak elképesztő módon hajlamosak arra, hogy nagyfejedelmüket túlságosan felmagasztalják.

Az erre való hajlandóság pedig kifejezetten szembetűnő, mióta a fejedelem elkezdte felszabadítani az embereket a tatárok alól, akik alattvalói voltak korábban a moszkvaiak. Különösen igaz mindez a jelenlegi fejedelemre, aki bár tisztában van azzal, hogy lehet olyan más hatalom, mely több erőforrással rendelkezik, mint ő, mégis meg van győződve arról, hogy nincs más, aki tanultabb lenne és igazabb vallásban nevelkedett volna. Amikor említettem neki más, hatalmas és befolyásos keresztény uralkodók nevét, megkérdezte, hogy kik ők. Nyilvánvalóan nem szereti az ilyen összehasonlításokat, mivel úgy gondolja, hogy mások erejének dicsérete az övét csökkenti. Ez a hozzáállás vezetett ahhoz, hogy a moszkvai fejedelem beszédeiben, irataiban és pénzérméin magát *Rusz minden népének uraként*⁵⁵ nevezi meg, holott jó része annak, amit Rusznak nevezünk, ma a lengyel király kezén van.

A jelenlegi fejedelem, Ivan Vasziljevics azt is hozzá kívánja adni címeinek listájához, hogy Kazany és Asztrahán cáreja,⁵⁶ illetve abban az esetben, amikor levelet ír a török szultánnak, azt is hozzáilleszti címeihez, hogy a germánok királya. Amikor megkívánta Livóniát és szemet vetett Poroszországra, Ivan azt állította, hogy ő Augustus császár Prusz⁵⁷ nevű fivérének leszármazottja. Abból, hogy hogyan kívánt baráti kapcsolatot kialakítani V. Károllyal, és testvérével, Ferdinánddal, valamint az utóbbi fiával, Miksával, felismerhető az, hogy milyen tervek is szöveget Germániával és a távolabbi nyugati országokkal kapcsolatban. Az ilyen

⁵⁵ A Moszkvai Nagyfejedelemségből létrejövő cári birodalom két fontos államalakulatot vallott elődjének: egyrészt a Bizánci Birodalmat (lásd a „harmadik Rómára” vonatkozó jegyzeteket), másrészt a kijevi Ruszt. Ez a kettős eredet adta a cárok hatalmának ideológiai megalapozottságát. A Kijev központú Rusz egykori területéről azonban helyesen írja Possevino, hogy ebben az időben nagyrészt a Lengyel–Litván Unióhoz tartozik. A kijevi Rusz és a Moszkvai Fejedelemség között az összekapcsolódás tehát nem területi alapon jött létre, hanem dinasztikus úton (Rurik-dinasztia) és nyelvi-kulturális alapokon. (Ugyanakkor anakronizmus volna a kijevi Rusz lakosait akár oroszoknak, akár ukránoknak nevezni.) A cím, amiről itt szó esik, a *Rusz népének ura (Russiae Dominus)* a későbbi cári cím egyik első formája, amellyel már 1547-ben felruházta magát IV. Iván.

⁵⁶ A szláv nyelvű irodalomban Kazany és Asztrahán kánjaira előbb hivatkoztak cárként, mint magára a moszkvai nagyfejedeleme. IV. Iván számára ez is legitimációt adott később a cári cím viselésére.

⁵⁷ Possevino itt a *Vladimir herceg története* című ideológiai és (ál)genealógiai értekezésre utal, amely a „harmadik Róma” gondolatkörhöz kapcsolódik. A 16. század elején született műben Prus, Augustus császár unokaöccse a későbbi Poroszország (*Prussia*) területén alapított királyságot, amelynek központja Molborok (Malbork, Marienburg) volt. Ennek a képzeletbeli királyi dinasztiának leszármazottja Rurik, aki a kijevi Rusz alapítója lett.

irányú reményeit táplálta a keresztény fejedelmek széthúzása, a különböző átkos eretnekségek, az ő livóniai sikere, korábbi hódításai Kazanyban és Asztrahánban. valamint az a hitből fakadó meggyőződés – amely hitet jobb lenne szakadárságnak nevezni, mintsem vallásnak –, hogy őt Isten arra választotta ki, hogy ő legyen a Fény, amely arra rendeltetett, hogy megvilágítsa az egész földet.⁵⁸

Mindazok, akik a fejedelem segítségét és támogatását várják abban, hogy előidézzék a Lengyel Királyság bukását, több küldöttséget indítottak hozzá.⁵⁹ Amikor én a fejedelem udvarában voltam, és a fejedelem szerencséje éppen hanyatlóban volt, gyakran emlegette ezeket a küldöttségeket, s ez táplálta lelkierejét. Még inkább növelte reményeit egy levél, amelyet egy kiemelten fontos uralkodótól⁶⁰ kapott, aki azt javasolta neki, hogy a lutheránus eretnecséget terjessze el országában. Ez vezetett ahhoz, hogy a fejedelem azt gondolja, hogy minden katolikus, akiket ő rómaiaknak nevez, eretnek lett, ami által majd még könnyebb lesz legyőzni őket.

Végül pedig azt várja, hogy a keménysége mindenkiel szemben lerövidíti majd azt az időt, amely terveinek beteljesítéséhez szükséges, bármilyen akadály merül is föl. A kegyetlenség, amelyet Livóniában és Litvániában alkalmazott, meggyőzte őt, hogy ne habozzon ugyanezen módszerrel élni, amikor más országokat elfoglal.

Térjünk most rá az egyházszakadás⁶¹ kérdésére!

Hihetetlen, hogy a fejedelem milyen szívósan ragaszkodik ehhez. Előrébb tartja az evilági dolgokat, mint az örök életet, mivelhogy ahelyett, hogy betemetné a szakadékot, azzal van elfoglalva, hogy tovább szélesítse. A moszkvaiak olyan tapasztalatokat szereztek, amelyek hasonlíthatók mindazokéhoz, akik szakítottak múltjukkal abban a reményben, hogy javíthatnak majd állapotukon, de végül nem oda jutottak, ahova szándékoztak. Nyilvánvaló, hogy ebben a helyzetben találják majd magukat e század újítói is.

⁵⁸ Possevino itt a „Moszkva a harmadik Róma” gondolatot interpretálja IV. Iván személyére és uralkodására vonatkoztatva. A „harmadik Róma” gondolat Filofej pszkovi szerzetestől származik a 16. század elejéről, amelyet aztán Zoszima metropolita tett az egész egyház programjává. Lényege az, hogy az ókori bukás (476) és az egyházszakadás (1054) után először Konstantinápoly örökölte a vallásban és a császári hatalomban Róma helyét. De mivel Konstantinápoly 1453-ban elbukott, az oszmánok elfoglalták, Moszkva lett a „harmadik” és egyben utolsó Róma. Ez a város lett az ortodoxia vallási és spirituális központja és a konstantini hatalom örököse a keresztények védelmében. IV. Iván annyit változtatott Filofej elképzelésén, hogy a világi hatalmat nem rendelte alá az egyháznak. Possevino ezért itt elsősorban nem is vallási értelemben ír Moszkva hatalmának terjeszkedéséről.

⁵⁹ Valószínűleg arra való utalás, hogy IV. Ivánt is jelölték a lengyel királyi trónra 1573-ban és 1576-ban is. A Litvániához tartozó területek lakossága vallási és nyelvi szempontból is közel állt a Moszkvai Nagyfejedelemség társadalmához. Mondhatjuk tehát, hogy IV. Ivánnak a *Rzeczpospolita*-ban is voltak hívei.

⁶⁰ Valószínűleg II. Miksa német császárról és magyar királyról van itt szó, aki köztudottan szimpatizált a protestáns felekezetekkel. Birodalmában engedélyezte a lutheránusok és a reformátusok relatíve szabad vallásgyakorlását, amit még a pápa is kénytelen volt elfogadni az augsburgi vallásbéke által felállított kereketek között. IV. Iván kapcsolatban állt a Habsburgokkal, és Báthory ellenében szövetségesek is voltak, bár fegyveres segítséget nem kapott Báthory ellen a livóniai háború idején.

⁶¹ Possevino végig a skizma kifejezést használja, amelyet azonban magyar nyelven leggyakrabban egyházszakadásnak fordítanak. Az egyházi jogban ugyanakkor a skizma pontosabban körülhatárolt fogalom. A skizma azt jelenti, hogy az egyháztól valamilyen úton különvált, kiszakadt egyhágrész, tehát nem két egyház létrejöttéről van szó, hanem katolikus értelmezésben szakadárokról.

A moszkvaiak a görögöktől vették át a szakadárságot, majd azután, hogy ők maguk is szakadárokká lettek, különváltak a görögöktől is.⁶²

Tiszteletlen módon mindenféle ostobaságokat beszélnek, minthogy tudatlanok, és nincs lehetőségük tanulni, ahogyan ezt kifejtettem kommentárom második részében.

Könnyen megértheti a moszkvai skizma természetét, aki látta a görögök macacsságát, emlékszik a donatistákra,⁶³ akik elváltak az egyháztól, és soha nem tértek vissza, eltűnődik az etiópokon, akik ugyan elismerik a pápát, de soha egyetlen követet nem küldtek a Szent-székhöz, valamint aki tekintetbe veszi a husziták esetét, akik bár gyakran beszéltek az unióról, mégis visszautasították, hogy visszatérjenek az egyházba.

A fejedelem macacsságát növelte az önmagáról való vélekedése, amelyet előbb összefoglaltam, valamint a meggyőződése arról, hogy az egyházszakadás mindörökké fenn fog maradni. Hozzájárul még ehhez a helyzethez az, hogy a nép, amely csecsemőkorától ebben a hitben nevelkedik, és teljesen tanulatlan, örökre alá van vetve a fejedelemnek, és őt szolgaként követi.

Annak a fejedelemnek szolgálatában, aki ezüst tálban megmossa kezeit, miután a külföldi követek, akiket fogadott, eltávoztak tőle. Ezzel azt hangsúlyozza, hogy bepiszkították őt, és minden más keresztény tisztátalan. Miután észrevettem ezt a szokását, ő megpróbálta megindokolni tettét számomra, de ezután már nem mosta meg kezeit.

A fejedelem nem engedi az örményeknek, hogy belépjenek a templomokba, mivel azt vallja róluk, hogy a nesztoriánus⁶⁴ eretnkséget követik. A görögöknek megengedi, hogy belépjenek. A lutheránusok számára azonban zárva vannak az ajtók, és azokat a templomokat, amelyeket ők építettek, leromboltatta.

Fordította, sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta: DOBSZAY BALÁZS

⁶² Utalás arra, hogy Moszkva önállóvá vált Konstantinápolytól a firenzei zsinat után. A firenzei uniót, amelyet ugyan először a moszkvai metropolita, Izidor is aláírt, később a moszkvai egyház nagy része II. Vaszilij nagyfejedelem vezetésével elutasította. Nem fogadták el a pápai főséget. Miután pedig 1453-ban az oszmánok elfoglalták Konstantinápolyt, az ortodoxia vezetője de facto is a moszkvai metropolita lett. A pátriárkai cím ugyanakkor csak Borisz Godunov alatt, 1589-ben jelent meg.

⁶³ Ókori afrikai eretnek mozgalom, amely főleg egyházfegyelmi ügyek és rómaiakkal szembeni területi szeparatizmus miatt vált ki az egyházból. Possevino feltehetően itt azért sorolja fel a területi alapon szerveződő szakadár mozgalmakat, mert a moszkvai egyházat is ilyennek tekinti, amely szintén nem annyira az eltérő hitelvek, hanem egyházfegyelmi, jurisdikciós kérdések miatt vált külön a katolikus egyháztól.

⁶⁴ Az örmény apostoli ortodox egyház valójában nem a nesztoriánus eredetű keresztény felekezethez, hanem az antikhalkedóni, miafizita egyházakhoz sorolandó.